

Přímorožec šavlorohý (*Oryx dammah*) ve světovém chovu a ve sbírkách Národního muzea v Praze (Artiodactyla: Bovidae)

Oryx dammah in zoos worldwide and in the collection of the National Museum in Prague (Artiodactyla: Bovidae)

Jiří VOLF

Terronská 14, 160 00 Praha 6

došlo 25. 2. 2019

Abstract. Twenty years after classified as extinct, the number of the scimitar-horned oryxes bred in zoos increased by 50%. In the Czech and Slovak zoos their numbers peaked during 1990–2005. The National Museum in Prague possesses 41 skeletons and 7 skins from individuals aged from 2 days to 18 years. Osteometric data suggest that oryxes are full grown at 21 months. Horns of adult individuals are usually 70–90 cm long. Longer horns were found only in one male and four females, one of them had horns longer than 100 cm.

Key words. Scimitar-horned oryx, captivity, collection of the National Museum in Prague.

ÚVOD

Uplynulo dvacet let od chvíle, kdy Mezinárodní unie ochrany přírody zařadila v Červené listině přímorožce šavlorohého, *Oryx dammah* (Cretzschmar, 1826), mezi druhy vyhubené v přírodě (IUCN 2000). Nebylo to rozhodnutí ani náhlé, ani překvapivé. Pokles početnosti volně žijící populace na severní Sahaře se projevoval již na konci devatenáctého století a k výraznému úbytku zvířat pak došlo v polovině dvacátého století. WALTHER (1968) již věděl, že přímorožce může zachránit jen chov v lidské péči a NEWBY (1978) předpovídal, že bez přímé kontroly populace vyhyne ještě před koncem dvacátého století. Katastrofální úbytek přímorožců ve druhé polovině dvacátého století způsobil souběh řady faktorů: rozšíření chovu hospodářských zvířat místních nomádů, rušivé přírodní zásahy ropného průmyslu a v neposlední řadě nekontrolovaný lov pomocí moderní techniky, zejména terénních aut a letadel (TRENSE 1989). Již DOLAN (1966) vysvětluje, že správy rezervací nemohou garantovat ochranu zvířat, která nekontrolovaně migrují.

Červená listina (Red list) IUCN uvádí přímorožce šavlorohého mezi druhy ohroženými (endangered – EN) v roce 1986, mezi kriticky ohroženými (critical endangered – CR) v roce 1996 a mezi vyhubenými v přírodě (extinct in the wold – EW) roku 2000.

Atraktivita přímorožců a poměrná nenáročnost jejich chovu působila naopak na zvyšování počtu jedinců v majetku soukromníků především v Spojených státech amerických a Spojených arabských emirátech a od osmdesátých let dvacátého století na introdukci stád do stepních oblastí Texasu, jižní Afriky i na reintrodukci do nově zřízených rezervací v Senegal, Maroku či v Tunisku (GORDON & GILL 1993). Zejména u soukromých chovatelů nelze ale zaručit čisto-

Tab. 1. Vývoj početního stavu přimorožců šavlorohých (*Oryx dammah*) v celosvětovém chovu zoologických zahrad

Table 1. Development of the global number of scimitar-horned oryxes (*Oryx dammah*) bred in zoos

rok year	počet jedinců number of individuals	počet chovatelů number of keepers
1965	23	11
1970	125	23
1975	169	36
1980	468	40
1985	503	58
1990	654	70
1995	798	70
2002	1050	123
2005	1455	
2010	1714	
2015	1580	177
IV 2018	1691	153

krevnost zvířat – dlouhodobě dochází ke záměnám přimorožců šavlorohých a arabských, *Oryx leucoryx* (BECKER 2016).

Chov v lidské péči

Ochranné organizace i zoologické zahrady reagovaly na bezprostřední ohrožení druhu se zpožděním – až v poslední třetině dvacátého století, kdy došlo k výraznému růstu populace chované v lidské péči (IZY 2018). Svědčí o tom následující přehled.

Tab. 2. Vývoj početního stavu přimorožců šavlorohých (*Oryx dammah*) v českých a slovenských zoologických zahradách (♂, ♀)

Table 2. Development of the number of scimitar-horned oryxes (*Oryx dammah*) kept in the Czech and Slovakian zoos (♂, ♀)

roky years	Praha	Dvůr Králové	Bratislava	Brno	Košice	Plzeň	Hodonín	celkem total
1970	1, 2							3 (1, 2)
1975	3, 11							14 (3, 11)
1980	3, 6	3, 5						17 (6, 1)
1985	2, 7	5, 7	2, 2					25 (9, 16)
1990	2, 8	5, 6	3, 6	3, 0	1, 2	3, 2		41 (17, 24)
1995	2, 5	2, 5	4, 8		1, 2	5, 3		37 (14, 23)
2000	2, 9	3, 7	3, 6		1, 1	3, 4		39 (12, 27)
2005	2, 10	2, 11	1, 5		1, 1	4, 4		41 (10, 31)
2010	4, 7	1, 7					1, 3	23 (6, 17)
2015	2, 2	2, 7			1, 1		1, 3	19 (6, 13)
2018	2, 2	0, 8			1, 2			15 (3, 12)

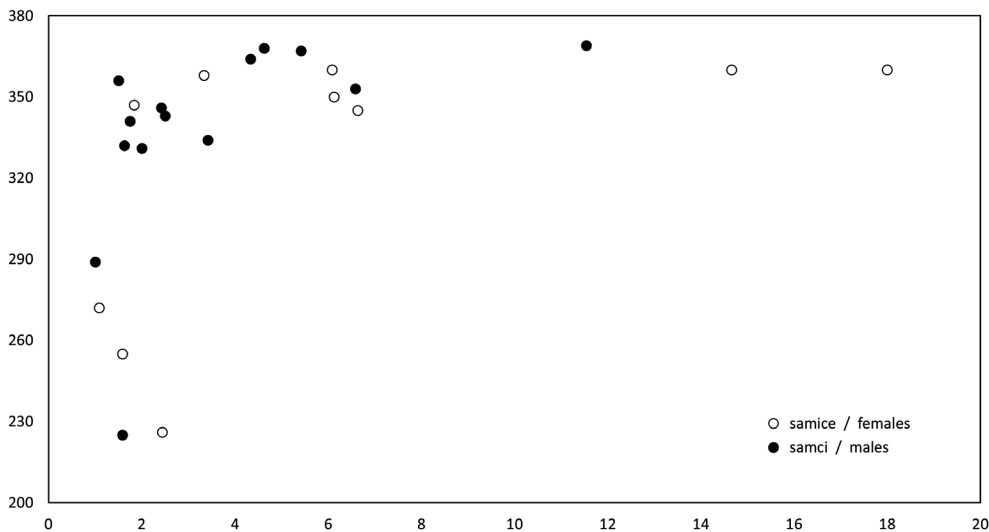
Počet půldruhatisíce jedinců zřejmě nasycuje požadavky a možnosti zoologických zahrad. S tímto jevem jsme se setkali i v chovu koní Převalského koncem šedesátých let dvacátého století: alespoň částečně odezněl introdukci (reintrodukci) zvířat do volné přírody (VOLF 2009).

České a slovenské zoologické zahrady v podstatě kopírovaly celosvětový zájem o chov přimorožců. Prvé trio (samce a dvě samice) získala pražská zoo v roce 1968, následovala zoo ve Dvoře Králové v roce 1976, dlouhodobý chov vykazovaly i zoologické zahrady v Bratislavě, Košicích a Plzni. Později zájem o tyto antylopy opadl, takže v současné době se s nimi setkáváme pouze v Praze, ve Dvoře Králové a v Košicích (HOFRICHTEROVÁ 2018).

Sbírky Národního muzea

Základní biologické údaje přimorožce šavlorohoho (VOLF 2012) a sledování jeho průběžného početního stavu doplňujeme přehledem jedinců uložených ve sbírkách Národního muzea v Praze (NMP). Představují početnou a cennou kolekci osteologického a dermatologického materiálu. Tvoří ji kosterní materiál 41 jedinců a kůže sedmi jedinců ve stáří dvou dnů až 18 roků ze zoologických zahrad v Praze a ve Dvoře Králové.

Pro zjištění základních kranio-metrických údajů jsme použili lebky 15 samců a 11 samic starších jednoho roku, dobře zachovalých, známého stáří a původu. Z osmi základních měř na lebce považujeme kondylobasální délku za nejméně podléhající případným změnám při preparaci. Proto ji používáme při hodnocení tělesné dospělosti zvířat. Ze zjištěných měř lze usuzovat, že

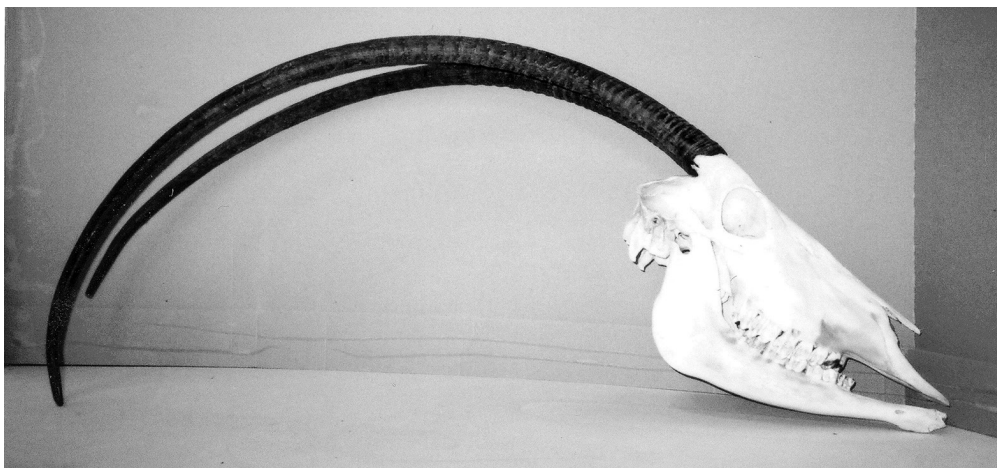
Obr. 1. Vztah kondylobasální délky lebky přimorožců šavlorohých (*Oryx dammah*) – na vertikále (v mm) – k jejich věku – na horizontále (roky).

Fig. 1. Correlation between the condylobasal length of skull (y axis – in mm) and the age (x axis – in years) in the scimitar-horned oryxes (*Oryx dammah*).

Tab. 3. Základní lebeční míry (v milimetrech) primorožců šavlorohých (*Oryx dammah*) ze sbírek Národního muzea v Praze (NIMP) Prague (NIMP)
 Table 3. Basic skull dimensions (in millimetres) of the scimitar-horned oryxes (*Oryx dammah*) from the collection of the National Museum

Vysvětlivky / explanations: 1 – největší délka lebky / greatest length of the skull; 2 – kondylobasální délka lebky / condylobasal length; 3 – mediální délka mozkovny / medial length of the neurocranium; 4 – mediální délka patra / medial length of the palate; 5 – největší šířka lebky / greatest breadth of the skull; 6 – délka mandibuly / mandible length; 7 – výška mandibuly / mandible height; 8 – délka rohu / horn length, sad. – subadultní / subadult

NIMP	pohlaví sex	1	2	3	4	5	6	7	8	zoo	úhyn death	věk r / m / d age y / m / d
46087	♀	366	360	175	212	135	297	173	–	Praha	14. II. 1986	~18 / 0 / 0
46088	♂	–	–	163	–	137	280	159	910	Praha	29. IV. 1987	sad.
46657	♀	–	–	198	–	137	310	169	950	Praha	18. I. 1976	2 / 8 / 20
48532	♀	347	345	164	202	144	293	171	860	Praha	3. II. 2000	6 / 7 / 19
90438	♀	351	347	161	139	133	292	163	730	Praha	27. X. 1972	1 / 9 / 28
90957	♂	–	–	–	–	–	–	–	750	Sudan	–	–
93135	♂	374	367	179	206	147	305	176	–	Dvůr Králové	8. VIII. 1990	5 / 5 / 0
93143	♂	333	225	169	183	147	259	156	707	Dvůr Králové	22. XI. 1987	1 / 7 / 0
93182	♂	387	369	173	209	143	311	177	–	Praha	6. XI. 1987	11 / 6 / 15
93196	♀	394	360	193	206	147	315	171	360	Dvůr Králové	10. XI. 1990	6 / 1 / 0
93207	♂	349	341	163	193	143	280	165	840	Dvůr Králové	12. XII. 1988	1 / 9 / 0
93215	♂	333	331	145	193	138	269	160	700	Dvůr Králové	30. III. 1987	2 / 0 / 0
93226	♀	356	350	155	205	135	309	169	910	Dvůr Králové	12. V. 1985	6 / 1 / 15
93250	♂	337	334	156	192	137	270	271	–	Dvůr Králové	12. XII. 1988	3 / 5 / 0
93258	♂	350	346	161	191	143	–	168	740	Dvůr Králové	30. VII. 1987	2 / 5 / 0
93268	♀	367	358	163	208	136	290	163	860	Dvůr Králové	22. V. 1985	3 / 4 / 0
93270	♂	357	353	166	204	144	301	180	–	Dvůr Králové	6. VIII. 1990	6 / 7 / 0
93338	♂	351	343	163	–	142	272	160	–	Dvůr Králové	6. IX. 1987	2 / 6 / 0
93345	♂	–	–	–	–	–	–	–	–	Dvůr Králové	25. III. 1987	1 / 6 / 0
93373	♂	367	364	162	209	154	298	180	–	Dvůr Králové	6. X. 1982	4 / 4 / 0
94322	♀	373	360	184	215	140	310	178	1010	Praha	20. XII. 1988	14 / 7 / 24
94421	♂	376	368	169	224	151	314	177	780	Dvůr Králové	1. XI. 1990	4 / 7 / 15
96140	♀	264	255	138	111	128	–	–	530	Praha	16. VI. 2005	1 / 7 / 0
96335	♀	303	226	150	186	132	–	–	650	Praha	23. VI. 2005	2 / 5 / 7
96338	♂	291	289	141	161	130	239	144	480	Praha	9. VI. 2006	1 / 0 / 2
96340	♂	342	332	160	189	144	267	159	640	Praha	13. XII. 2007	1 / 7 / 13
96341	♀	280	272	146	155	128	214	128	430	Praha	9. VI. 2006	1 / 0 / 27

Obr. 2. Lebka samice přimorožce šavlorohého (*Oryx dammah*) ze sbírky Národního muzea (NMP 94322) s obvodovou délkou delšího rohu 1010 mm – druhý roh je zkrácen obrusem (foto J. VOLF).

Fig. 2. Skull of a female scimitar-horned oryx (*Oryx dammah*) from the collection of the National Museum Prague (NMP 94322), with the outer length of the longer horn of 1010 mm, the other horn is shortened by abrasion (photo by J. VOLF).

tělesnou dospělost přimorožci šrouborozí dosahují již ve stáří 1 $\frac{3}{4}$ roku, vyjímečně i dříve, to jest asi půl roku po počátku pohlavní aktivity (VOLF 2012). Kondylobasální délku v poměrně úzkém rozpětí 340–370 mm nacházíme u jedinců bez ohledu na pohlaví. Opoždění tělesného (a lebečního) růstu u našich 13, 31 a 29 měsíců starých samic bylo patrně způsobeno onemocněním zvířat (nekrotická hepatitida, střevní parazitosa).

Rohy přimorožců jsou tvarově značně variabilní, od rozbíhajících se až po zcela rovnoběžné. Co do délky FIORENZA (1972) rozeznává střední (85 cm), velké (95 cm) a velmi velké (105 cm). Všeobecnou informaci o délce 102–127 cm (WALTHER 1989) nelze jednoznačně přijmout, týká se patrně jen vyjímečných trofejí. Obvodovou déku rohů přimorožců ze sbírek NMP jsme zaznamenali jen u osmi samců a deseti samic, protože u ostatních jedinců byly oba rohy poškozeny, resp. silně zkráceny obrusem. U změřených zvířat mladších dvou let délka rohů jen vyjímečně přesahuje 70 cm, u starších se většinou pohybuje v rozmezí 70–90 mm. Tuto horní hranici překročil jeden samec a čtyři (!) samice, z nichž u jediné přesáhly rohy přes metr délky.

Poděkování

Děkuji paní Aleně HOFRICHTEROVÉ za pomoc při hledání archivních údajů v pražské zoo, jakož i Petru BENDOVÍ a Karlu KADEŘÁBKOVÍ za možnost proměření osteologického materiálu přimorožců šavlorohých v depozitáři Národního muzea v Praze.

LITERATURA

- BECKER R., 2016: „Der mit dem Jaguar tanzte...“. *Zeitschrift des Kölner Zoos*, **59**: 87–113.
- DOLAN J. M., 1966: Notes on the scimitar-horned oryx, *Oryx dammah* (Cretzschmar, 1826). *International Zoo Yearbook*, **6**: 219–229.
- FIORINZA P., 1972: *Animaux de grande chasse en Afrique*. Larouse, Paris, 270 pp.
- GORDON I. J. & GILL J. P., 1993: Reintroduction of scimitar-horned oryx, *Oryx dammah* to Bou-Hedna National Park, Tunisia. *International Zoo Yearbook*, **32**: 69–73.
- HOFRICHTEROVÁ A. (ed.), 2017: *Ročenka Unie českých a slovenských zoologických zahrad*. Zoologická zahrada hl. m. Prahy, Praha, 419 pp.
- IZY [International Zoo Yearbook], 2018: International Studbooks for rare species of wild animals in captivity. *International Zoo Yearbook*, **52**: 448–478.
- IUCN, 2000: *The IUCN Red List of Threatened Species*. URL: www.incnredlist.org.
- NEWBY J., 1978: Scimitar-horned oryx – the end of the line? *Oryx*, **14**: 219–221.
- TRENSE W., 1989: *The Big Game of the World*. Paul Parey, Hamburg & Berlin, 430 pp.
- VOLF J., 2009: Půlstoletí mezinárodní spolupráce na záchraně koně Převalského. *Equus*, **2009**: 15–56.
- VOLF J., 2012: Přehled chovu a biologie rozmnožování přímorožce šavlorohého, *Oryx dammah*, v zoologické zahradě v Praze. *Gazella*, **39**: 77–87.
- WALTHER F., 1968: Spiesböcke oder Oryxantilopen (Gattung *Oryx*). Pp.: 458–462. In: ANONYMUS (ed.): *Grzimeks Tierleben XIII. Säugetiere 4*. Kindler Verlag AG, Zürich, 600 pp.
- WALTHER F. R., 1988: Pferdeböcke. Pp.: 437–447. In: ANONYMUS (ed.): *Grzimek Enzyklopadie, Säugetiere 5*. Kindler Verlag GmbH, München, 648 pp.